

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/84/21-26>**Xatirə İsam qızı Hüseynova**

Bakı Dövlət Universiteti

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

hatirebsu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0697-380X>

MEDIA TƏHSİLİ VƏ İNFORMASIYA SAVADLILIĞI MEDIA MANİPULYASIYAYA QARŞI

Xülasə

Texniki vasitələrin inkişafı medianın hərtərəfli güclənməsinə və informasiyanın operativliyinə təsirsiz ötüşmədi. Lakin bütün müsbət tərəfləri ilə bərabər, informasiyanın kəmiyyətə artması, ifadə vasitələrinin zənginləşməsi təkcə keyfiyyətə daha dəqiq və tərəfsiz xəbərin deyil, həm də yoxlanılmamış məlumatların, qeyri-dəqiq informasiyaların bəzən bilərəkdən yayılmasına səbəb olur. Sosial şəbəkələr belə məlumatların sürətlə tirajlanmasına şərait yaradaraq cəmiyyətdə çaşqınlıq yaranmasına, ictimai şüurun manipulyasiyasına rəvac verir. Beləliklə, media yalnız informasiya vasitəsi deyil, həm də manipulyasiya alətinə çevrilir. Belə məqamda media təhsilinin önəmi üzə çıxır və informasiya savadlılığı media manipulyasiya ilə mübarizədə əsas silaha çevrilir. Məqalədə media təhsili mediamanipulyasiyadan qorunmağın vacib amili kimi göstərilir, informasiya savadlılığının önəmi vurğulanır. Araşdırmanın gedişində bu sahədə beynəlxalq mütəxəssislərin sözügedən sahədə aparılmış araşdırmaları nəzərdən keçirilib, Azərbaycan media mühitində yeni sahə olan informasiya savadlılığının artırılmasının yolları göstərilir.

Açar sözlər: media, manipulyasiya, disinformasiya, misinformasiya, media savadlılığı, informasiya savadlılığı

Khatira Isam Huseynova

Media education and information literacy against media manipulation

Abstract

The development of technical means did not pass without an impact on the comprehensive strengthening of the media and the effectiveness of information. However, along with all the positive aspects, the quantitative increase of information and the enrichment of means of expression lead not only to qualitatively more accurate and unbiased news but also to the dissemination of unverified and inaccurate information, sometimes spread deliberately. Social networks facilitate the rapid circulation of such information, creating confusion in society and manipulating public consciousness. Thus, the media becomes not only a means of information but a tool of manipulation. These circumstances reveal the importance of media education when information literacy becomes the main tool in the fight against media manipulation. The article emphasizes media education as an important factor of protection from media manipulation and underlines the importance of information literacy. The paper also reviewed the researches of international experts in this field and scrutinized the ways of increasing information literacy, which is a new field in the media environment of Azerbaijan.

Keywords: media, manipulation, disinformation, misinformation, media literacy, information literacy

Giriş

Media mühitinin genişlənməsi, texnoloji alətlərin əlçatanlığı və internetin durmadan inkişafı insanların informasiyaya çatımını asanlaşdırır. Bunun xeyli müsbət tərəfləri ilə yanaşı, neqativ yönələri də mövcuddur. Təbii ki, bircinsli olmayan auditoriyanın kommunikasiya prosesindən eyni nəticələr çıxarması, informasiyanın qavranılmasında eyni səviyyənin təminatı mümkün deyil. Eyni bir informasiyadan müxtəlif nəticələrin çıxarılması, informasiyanın detallarının fərqli, bəzən də yanlış qavranılması son olaraq kommunikatorun məqsədinə uyğun gəlmir və potensial informasiya ilə real informasiya arasında uçurum yaranmasına səbəb olur. Bəzən isə media bilərəkdən kütləvi şüurun manipulyasiyasına şərait yaradaraq bu və ya digər fikrin, ideologiyanın yayılmasına səbəb olur. Medianın gerçəyi gizlətmək, hadisə və faktları fərqli təqdim etməklə auditoriyanı manipulyasiya etmək cəhdlərinin şahidi oluruq (Bəzən xarici media orqanlarında Azərbaycanın xəritəsinin təhrif olunması, konkret hadisələrə aid olmayan fotoların və videoların yayımlanması buna misaldır). Mediamühitin genişlənməsi kütləvi informasiya vasitələrinə, ümumilikdə informasiya axınına tənqidi aspektdən yanaşılmasının vacibliyini, media təhsilinin əhəmiyyətini şərtləndirir.

Kütləvi şüurun manipulyasiyası

Aldatma və manipulyasiyadan istifadə dilin özü qədər qədimdir. Jurnalistika terminləri lüğətində manipulyasiya sözünün anlamı “auditoriyanı çaşdırmaq, vəziyyəti öz xeyrinə dəyişmək üçün hansısa hiyləyə əl atmaq, insanlara yanlış fikir və dəyərlər təlqin etmək”, “mediada və digər ictimai çıxışlarda məsələnin mahiyyətini təhrif etməklə əhalini aldatmaq”, “son nəticədə insanların iradəsini qırmaq, gizli üsullarla onların şüuruna təsir göstərməklə davranışlarını proqramlaşdırmaq” kimi göstərilir (Məhərrəmli, Şıxlı, 2016:138).

Araşdırmaçı Hasan Yılmaz “İnsan İlişkilerinde Manipülasyon Ölçeği” adlı araşdırmasında yazır ki, manipulyasiya “qeyri-adekvat, aldadıcı və ya hətta sui-istifadə strategiyaları vasitəsilə başqalarının qavrayışını və ya davranışını dəyişdirməyə çalışan psixoloji və sosial təsir növüdür” (Yılmaz, 2018:449).

Görünür ki, burada əsas məqsəd insanı öz düşüncə tərzindən fərqli olaraq, psixoloji təsirə məruz qoymaqla başqa səmtə yönəltməkdir. Manipulyasiya edilən və təsirlənən insan atdığı hər addımda özünə zərər versə belə, bunun yalnız olmadığına özünü inandırır.

Gültəkin Mücahit “Algı yönetimi ve manipülasyon” kitabında manipulyasiyanı bəzən bir əmtəənin, bəzən dərman məhsulunun, bəzən də bir ideologiyanın marketinqi və ya satışı kimi xarakterizə edir. Manipulyasiyanı təsirli edən ən mühüm qayda “əsl məqsədi gizlətmək”dir (Gultekin, 2016). Manipulyasiyaya həssas olan insanların fərdi xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi istiqamətində aparılan araşdırmalar belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, hər kəs manipulyasiyaya məruz qalır, sadəcə manipulyasiyanın effektivliyi həmişə konkret vəziyyətdən, manipulyatorun şəxsiyyətindən və bir çox əlavə amillərdən asılıdır. Beynimiz elə qurulub ki, biz məlumatı həmişə adekvat deyil, subyektiv şəkildə qəbul etməyə meyllilik və bu məlumatı korrektə etməyə yalnız intuisiyamız və həyat təcrübəmiz kömək olur.

Bəzən bu mexanizmlərin zəifliyindən, həm də məlumatsızlıqdan insan manipulyasiyanın qurbanına çevrilə bilər. Təqdim olunan mənzərəni tam və düzgün anlamaq üçün sadəcə həqiqətləri, gerçək faktları bilməliyik. Güclü tənqidi təfəkkür, dəmir məntiq və geniş dünyagörüşü olan insanlar ətfara daha az güvənirlər və manipulyasiya qurbanı olma ehtimalları da çox azdır. Başqa sözlə desək, mediadan düzgün istifadəni öyrənən şəxs yoxlamadığı məlumatı fakt kimi qəbul etmir, araşdırmadan hadisələr barədə fikir yürütmür.

Tanınmış sosioloq və politoloq S.Q.Qara-Murza “Şüurun manipulyasiyası” kitabında yazır ki, insan yalnız manipulyasiyanın həmmüəllifi, iştirakçısı qismində olarsa, onun qurbanına çevrilə bilər. Adresat qəbul edilmiş siqnalın təsiri altında dərhal öz baxışlarını, fikirlərini, hadisələrə yanaşma tərzini, məqsədlərini yenidən qurarsa və yeni proqrama uyğun hərəkət etməyə başlayarsa manipulyasiya baş verər. Əgər informasiyanı qəbul edən şəxs şübhələnirsə, inadla öz mənəvi proqramını müdafiə edirsə, araşdırmaya meyllidirsə manipulyasiya qurbanı olmur. “Manipulyasiya zorakılıq deyil, tamahdır. Hər bir insana ruh azadlığı və iradə azadlığı verilir. Deməli, onun məsuliyyətli də öz üzərinə düşür – müqavimət göstərmək, tamaha uymamaq” (Kara-Murza, 2000).

İctimai fikrin manipulyasiyasında media

İctimai şüurun manipulyasiyası çox mürəkkəb və müxtəlif yönlü prosesdir.

Medianın kütləni manipulyasiya etməsi məqsədyönlü şəkildə müəyyən qüvvələrin xeyrinə hesablanır. Qəbul etdiyi informasiyanı qeyd-şətrsiz həqiqət kimi qavrayan auditoriya manipulyasiya obyektinə çevrilir. Manipulyasiya edilənlər çox vaxt bunun fərqlində olmur. Manipulyasiyanın məqsədi insanların davranışlarını proqramlaşdırmaq və idarə etmək, onların müstəqil düşüncə tərzini, seçimini məhdudlaşdırmaqla güc və ya üstünlüyə nail olmaq, son nəticədə obyektin manipulyator üçün faydalı olan şəkildə davramasını təmin etməkdir. İstənilən manipulyasiya zərərli, manipulyator məqsədini və gerçək niyyətlərini gizlədərək, insanları başqa cür düşünməyə vadar edir, ideya və baxışlarını dəyişdirməyə cəhd edir. Bununla belə, manipulyator öz obyektində azad düşüncə və sərbəst seçim illüziyasını yaradır.

Manipulyasiya prosesində informasiyanın təqdimat tərzində mühüm rol oynayır – bu məqsədlə faktlar məcazi mənada çatdırılır və auditoriyanın informasiyanı iki cür qavramasına şərait yaranır. Problemin yalnız müəyyən hissəsini işıqlandıraraq sərfəli olmayan məlumatların gizli saxlanması auditoriyanın rəyinə güclü təsir göstərir. İstifadə olunan başqa bir texnika hadisələrin ardıcılığının düzülüşüdür – hadisələr manipulyatorun ehtiyac duyduğu ardıcılıqla düzülür və ilk baxışdan faktlar düzgün çatdırılmış kimi görünərsə də bu, auditoriyaya təsir edərək, manipulyatorun məqsədinə xidmət edir. Kütləvi informasiya vasitələrinin texniki imkanlarının təkmilləşdirilməsi, sadələşmə və asanlıqla təsirlənən kütləvi şüurun manipulyasiya meylini xeyli genişləndirir (Freyd, 1969). Kütlənin, adətən, hər hansı bir məsələ ilə bağlı formalaşmış vahid konkret fikri yoxdur, çünki o, nəzəri təfəkkürə uyğunlaşdırılmayıb, ona görə də nəticədə istənilən rəyi kənardan ona təlqin etmək lazım gəlir. İnformasiyanın məharətli manipulyasiya xüsusiyyəti kütləvi informasiya vasitələrinin imkanlarını demək olar ki, sərhədsizdir.

Media manipulyasiyalarının səbəbləri olduqca müxtəlifdir və birmənalı qarşılanmır, G.V.Qraçov və İ.K.Melnik, öz araşdırmalarında bu səbəbləri üç əsas qrupa bölürlər:

- kütləvi informasiya vasitələri sahəsində çalışan şəxslərin fərdi psixoloji, şəxsi xüsusiyyətləri, siyasi üstünlükləri, rəğbətləri və s. ilə bağlı yaranan qərəzlilik və subyektivlikdən irəli gələn səbəblər;
- media sahəsinin siyasi, sosial-iqtisadi və təşkilati şərtləri ilə müəyyən edilən səbəblər (məsələn, konkret sosial subyektlərdən iqtisadi və inzibati asılılıq);
- Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin fəaliyyət prosesində asılı olan səbəblər: diqqət çəkmək və kütləvi auditoriyanı cəlb etmək məqsədilə media müəyyən mesajlar yayımlayarkən ümumi texnologiyaları rəhbər tutur (Grachev, Melnik, 1999).

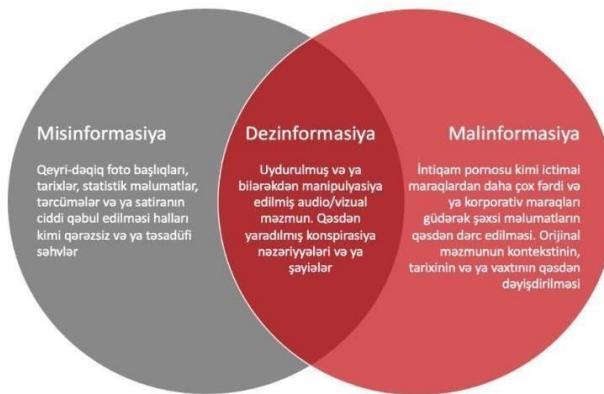
İnkişaf etməkdə olan şəbəkəsi və istifadəçi sayı ilə sosial medianın müxtəlif yönləndirmə və təsirləri, yəni manipulyasiya vasitələri var. Əslində, sosial media müxtəlif kibertəhlükəsizlik riskləri daşıyır, çünki bu platforma milyardlarla insana öz fikirlərini senzura olmadan paylaşmağa imkan verir. Anonimliyin və saxta şəxsiyyətlərin mövcud ola biləcəyi bir platformada bu təhlükələr müxtəlif yollarla özünü göstərə bilər. Təhdidlərin göründüyü ortaq məxrəc yalan və yalan faktları ilə formalaşan manipulyasiyalardır (Tekke, Aybala, 202:49)

Müasir insan hər gün davamlı olaraq güclü informasiya axınının təsirinə düşür – televiziya və radioda xəbər bülletenləri, sosial şəbəkələrdəki yeniliklər, internet xəbər lentində tez-tez yenilənən reportajlar, təhlillər, məqalələr. Auditoriya ona ünvanlanan bütün məlumatları qəbul edir, çox vaxt müzakirə olunan hər hansısa məsələyə şəxsi münasibət, oxucunun öz rəyini formalaşdırmasına imkan belə olmur – medianın diktə etdiyi fikir avtomatik olaraq hakim mövqeyə keçir. Bir sözlə, informasiya insana təsir edərək onda hadisələrə və insanlara sosial yaxud psixoloji münasibət yarada bilər. İnsan psixikasının bu xüsusiyyətindən manipulyatorlar ictimai rəyi yönləndirməkdə məharətlə istifadə edirlər. İnsanların çox vaxt istənilən məlumatı dəqiqləşdirmədən, kor-koranə qəbul etmələri də manipulyasiya üçün əlverişli mühit yaradır.

Media manipulyasiyası mövzusu bu gün elm aləmində çox populyardır və tədqiqatçılar, xüsusən də burada terminoloji sahəyə böyük diqqət yetirirlər.

“Saxta xəbərlər”lə (fake news) bağlı müzakirələrin çoxu üç anlayışı birləşdirir: dezinformasiya, misinformasiya və malinformasiya.

- Dezinformasiya – bir şəxsə, sosial qrupa, təşkilata və ya ölkəyə zərər vermək üçün qəsdən yayımlanmış yalan məlumat.
- Misinformasiya – yalan, lakin zərər vermək niyyəti daşımayan məlumatlar.
- Malinformasiya – reallığa əsaslanan, şəxsə, təşkilata və ya ölkəyə zərər vurmaq üçün qəsdən istifadə olunan məlumat (Derakhshan, Wardle, 2017:9).

Derakhshan Hossein, Wardle, Claire. (2017). Information Disorder: Definitions. Understanding and Addressing the Disinformation Ecosystem. Annenberg School for Communication: 9

Doğru informasiyanı yalan xəbərdən seçmək vacib olsa da, bu heç də həmişə uğurla nəticələnir. Qarabağ probleminin alovlanması dünyanın bir sıra media orqanları və siyasi xadimlər Sumqayıt hadisələri ilə əlaqələndirirlər. Daha sonra azərbaycanlıların Ermənistandan kütləvi şəkildə qovulması, Birinci Qarabağ müharibəsi, Qarabağ və 7 ətraf rayonun işğalından söhbət açılır. İlk baxışdan hadisələr sadə olsa da, ardıcılığın pozulması auditoriyanın çaşdırılmasına, nəticədə yanlış rəy formalaşmasına səbəb olur. Halbuki Sumqayıtda elə erməni terrorçularının təşkil etdiyi hadisələrdən öncə azərbaycanlıların acınacaqlı formada Ermənistanda dədə-baba yurdlarından qovulması faktı qəsdən gizlədirdi. Bu da region hadisələrindən az məlumatlı olan kütləvi auditoriyanın manipulyasiya hədəfi olması ilə nəticələnir. Təbii ki, yenə tənqidi təfəkkür tərz, araşdırma vərdisləri olan şəxslər tarixi faktları öyrənməklə gerçək informasiyanı manipulyasiyadan seçə bilirlər.

Manipulyasiyanın təsirindən qorunmada media təhsilinin önəmi

Media təhsili və informasiya savadlılığı xüsusilə kütləvi informasiya vasitələrinin bəzən manipulyasiya alətinə çevrilməsi təhlükəsi ilə qarşı-qarşıya olduğumuz dövrdə daha önəmlidir.

Deməli, ictimai rəyi mediamanipulyasiyanın təsirindən qorumaq üçün öz fərdi baxışını manipulyasiyadan uzaq tutmağı bacarmalıdır. Manipulyatorlardan qorunmağın bir neçə yolu ayırd edilir:

1. Media ilə kontaktın azaldılması – manipulyasiya ehtimalı olan mühitdə mümkün qədər az olmaq onun təsir gücünü də azaldır. Gündəlik informasiya bir çox məlumat mənbələrində eyni cür təqdim olunur. Eyni gündəmi çoxsaylı internet-portallardan, müxtəlif telekanallardan izləməyin mənası yoxdur. Məlumatı aldıqdan sonra onu müstəqil olaraq analiz etmək, hadisənin keçmişi də daxil olmaqla bir sıra dəqiqləşdirmələr aparmaq daha faydalıdır. Ancaq bundan sonra medianın nəyi necə təqdim etməsini izləmək olar.

2. Əlavə səs-küyün nəzərə alınmaması – manipulyasiya prosesində insanı çaşdıran hadisənin özündən çox doğurduğu əlavə səs-küydür. Bu vaxt əsas informasiyadan əlavə adresat kiçik kənar mesajlar axınına məruz qalır. Bəzən bu, diqqəti əsas vacib problemdən yayındırır. Buna görə də informasiya alarkən əsas lazımlı məlumatlar vurğulanmalı, beyin kənar küydən təmizlənməlidir.

3. Emosiyaların idarə olunması – manipulyasiya prosesində bir qayda olaraq emosional stereotiplərdən geniş istifadə edilir. Bunu nəzərə alaraq, təqdim edilən informasiyanın hisslərə

yönlən tərəfini soyuqqanlı qəbul etmək, duyğuları deyil, faktları təhlil edərək qərar vermək lazımdır.

4. İnformasiyada verilənlərə skeptik yanaşma – gün ərzində oxuduğumuz, eşitdiyimiz, izlədiyimiz bütün informasiyaları qeyd-şərtsiz qəbul edib hamısını reallıq kimi dəyərləndirmək manipulyasiya üçün münbit şərait yaradır. Hər bir şəxs informasiyaya skeptik yanaşmaqla faktları təsdiqləmək ehtiyacı duymalı, müqayisəli təhlillər aparmaqla gerçəyi üzə çıxarmalıdır.

Əslində insanlar medianın təsir gücünü anlayır, onun şüurun idarə olunmasındakı rolunu qəbul edir, amma təəssüf ki, auditoriya heç də həmişə kütləvi media manipulyasiya ilə düzgün mübarizə aparmağı bacarmır. Bu səbəbdən də media manipulyasiyanın həddləri genişlənməkdə davam edir. Yalnız tənqidi təfəkkür tərzinin inkişafı, hadisələrin təhlili və stereotiplərin qırılması manipulyasiyaya uğramaqdan qoruya bilər. Araşdırmaçıların fikrincə, məlumatın məzmunu insanların onu etibarlı hesab edib-etməməsinə təsir göstərə bilər. Zəif arqumentlər, etibarsız mənbələr, düzgün olmayan qrammatika və köhnəlmiş formatlar insanların məlumatı etibarlı hesab edib-etməməsinə təsir göstərə biləcək xüsusiyyətlərə misaldır (Stroud, Thorson, Young, 2017:45).

Media manipulyasiyanın gücü durmadan artır, təəssüf ki, auditoriyanın böyük kəsimi bununla mübarizə aparmaq gücündə deyil. Tənqidi-analitik yanaşma, stereotiplərdən kənar azad sorğulayıcı düşüncə tərzinin formalaşması media manipulyasiyanın qarşısını ala bilər. Media insanların inkişafına və daxili aləminə təsir göstərən əsas informasiyaların qaynağı olaraq önəmli yer tutur. Çağdaş dünyada informasiyaya əngəlsiz çatılmlıq məlumat bolluğu ilə yanaşı, manipulyasiyaya da geniş meydan verir. Buna baxmayaraq, media manipulyasiyadan qorunmağın yolları da mövcuddur. Adresat qəbul etdiyi bütün informasiyalara – oxuduğu, eşitdiyi və gördüyü bütün məlumatlara daha ciddi yanaşsa və tənqidi təfəkkür süzgəcindən keçirsə, şüurun manipulyasiyası daha çətin olar. Beləliklə, ictimai rəy təkcə medianın deyil, fərdlərin birbaşa iştirakı ilə formalaşa bilər.

Avropa Şurasının sənədlərində “media təhsili (media education) aldığı məlumat əsasında öz fikrini formalaşdırma bilən məsuliyyətli vətəndaşların yetişdirilməsi məqsədilə mediaya tənqidi münasibətin və media sərəhsinin inkişaf etdirilməsinə yönələn təlim kimi müəyyən edilir. Bu, onlara lazımı məlumatlardan istifadə etmək, təhlil etmək, onunla əlaqəli olan iqtisadi, siyasi, sosial və ya mədəni maraqları müəyyən etmək imkanı verir. Media təhsili fərdlərə mesajları şərh etmək və yaratmağı, ünsiyyət üçün ən uyğun media orqanını seçməyi öyrədir. Media təhsili insanlara ifadə və məlumat azadlığı hüquqlarını həyata keçirməyə imkan verir ki, bu da təkcə şəxsi inkişafa kömək etmir, həm də sosiallığı və interaktivliyi artırır. Bu mənada media təhsili demokratik vətəndaşlığa və siyasi anlaşıma hazırlayır. Media təhsilini ömürboyu təhsil konsepsiyasının tərkib hissəsi kimi inkişaf etdirmək lazımdır” (Avropa Şurası, 2000).

Nüfuzlu media pedaqoqlarından və media nəzəriyyəçilərindən biri L.Masterman müasir dünyada media təhsilinin prioritet və aktuallığının yeddi səbəbini əsaslandırır:

1. Mediadan istifadənin yüksək səviyyəsi və müasir cəmiyyətlərdə kütləvi informasiya vasitələrinin çoxluğu;
2. Kütləvi informasiya vasitələrinin ideoloji əhəmiyyəti və bir sənaye sahəsi kimi auditoriyanın şüuruna təsiri;
3. Media informasiyasının həcmnin sürətlə artması, onun idarə edilməsi və yayılması mexanizmlərinin güclənməsi;
4. Medianın əsas demokratik proseslərə nüfuzunun intensivliyi;
5. Vizual ünsiyyətin və informasiyanın bütün sahələrdə əhəmiyyətinin artırılması;
6. Gələcəyin tələblərinə uyğun məktəblilərin/tələbələrin hazırlanmasının vacibliyi;
7. İnformasiyanın özəlləşdirilməsi ilə bağlı milli və beynəlxalq proseslərin güclənməsi (Masterman, 1985:2).

Tənqidi təfəkkürü təbliğata qarşı mübarizə forması kimi inkişaf etdirmək önəmlidir. Gənclərdə məsuliyyət hissini də aşılamaq lazımdır ki, onlar sosial mediadan necə istifadə etdiklərini düşünməli, sosial media paylaşımalarının nəticələrindən xəbərdar olmalı və ən əsası tənqidi qəbul etməyi öyrənməlidirlər. “Daha yüksək media savadlılığı olan auditoriyanın media dünyasını anlaması, idarə etməsi və qiymətləndirməsi daha yüksək səviyyədə olur” (Potter, 2001:12).

Media təhsili gəncləri medianın təsirindən təcrid etməyə və beləliklə, onları “ən yaxşı təcrübələrə” yönəltməyə çalışmır, onlara “müdafiə olunmaları” ilə bağlı əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək imkanı verir. Media təhsili müdafiə forması kimi deyil, hazırlıq forması kimi nəzərdə tutulur” (Bukingem, 2003:13).

Nəticə

Əlbəttə ki, ilk dəfə yaradılarda sosial şəbəkələr siyasi və ya manipulyasiya aləti kimi düşünülməmişdi: dostlar və yaxınlar arasında ünsiyyət üçün azad və demokratik məkana çevriləcək, istifadəçilərin kitablar, filmlər, musiqi, səyahət, sevimli ev heyvanlarının, bitkilərin foto və videolarını yerləşdirəcəkləri platforma kimi nəzərdə tutulmuşdu. Lakin sosial şəbəkələr çoxmilyonluq auditoriya toplayan kimi dərhal biznes və siyasətin maraq dairəsinə çevrildi. Bu gün sosial şəbəkələr informasiyanın, o cümlədən yalan məlumatların kütləvi təbliğinin sürətli və nisbətən ucuz yolu kimi getdikcə daha çox istifadə olunur. Nəticədə sosial şəbəkələr həm də müxtəlif siyasi və reklam saxtakarlıqlarının mənbəyinə çevrilir.

Media təhsilinin kütləvi və sistemli şəkildə aparılması, yalnız ali təhsil müəssisələrinin Jurnalistika ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr üçün deyil, orta məktəb şagirdləri üçün də media dərslərinin təşkili manipulyasiyanın qarşısının alınmasında böyük rol oynaya bilər.

Ədəbiyyat

1. Məhərrəmli, Q., Şıxlı, E. (2016). Jurnalistika terminləri lüğəti. Bakı: Altun Kitab.
2. Yılmaz, H. (2018). Manipulation Scale in Human Relationships. Manas Journal of Social Research, Issue 4.
3. Gultekin, M. (2016). Perception management and manipulation. Pinar Publications.
4. Kara-Murza Sergey Georgiyevich. (2000). Manipulyatsiya soznaniyem. Moskva.
5. Freyd, Z. (1969). Mass psychology and analysis of human «Ya». Freyd 3. Selected. T.I.L.: Academic Press.
6. Grachev, G., Melnik, I. (1999). Personality manipulation: organization, methods and technologies of informational-psychological influence. M.: RAN.
7. Tekke, A., Aybala, L. (2021). Ethics in Social Media, Information Manipulation, and Cyber Security. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1845538>
8. Derakhshan, H., Wardle, C. (2017). Information Disorder: Definitions. Understanding and Addressing the Disinformation Ecosystem. Annenberg School for Communication, p.5-12. <https://firstdraftnews.org/wp-content/uploads/2018/03/The-Disinformation-Ecosystem-20180207-v3.pdf>
9. Stroud, N.J., Thorson, E., Young, D. (2017). Making Sense of Information and Judging its Credibility. Understanding and Addressing the Disinformation Ecosystem. Annenberg School for Communication, p.45-50. <https://firstdraftnews.org/wp-content/uploads/2018/03/The-Disinformation-Ecosystem-20180207-v3.pdf>
10. Masterman Len. (1985). Teaching The Media. Routledge. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/58699/1/16pdf.pdf>
11. Potter James, W. (2001). Media literacy. SAGE Publications, 422 p.
12. Bukingem, D. (2003). Media Education: Literacy, Learning, and Contemporary Cultures. https://www.researchgate.net/publication/242298855_Chapter_Three_of_Media_Education_Literacy_Learning_and_Contemporary_Culture

Göndərildi: 17.09.2022

Qəbul edildi: 26.10.2022